

Нада Новаковић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 331.109.32
Оригиналан научни рад
Примљен: 25. 09. 2005.

ШТРАЈКОВИ У СРБИЈИ ОД 2000. ДО 2005. ГОДИНЕ*

У овом раду аутор се бави основним карактеристикама штрајкова у Србији од 2000. до 2005. године. Притом полази од става да је штрајк отворени класни сукоб у класно подељеном друштву. То је најрадикалнији облик синдикалне борбе радника за права из рада. Право на штрајк је једно од основних права човека. Основна питања у постављена у анализи су: 1) о друштвеној структури као основи штрајкова; 2) који су главни актери и какви су њихови захтеви; 3) организација и став синдиката према њима; 4) који су главни учинци штрајкова у Србији у датом периоду? Према основној тези рада свака власт нема симпатија за штрајк и учиниће све да их умањи или обустави. Разлози за то леже у класној природи друштвеног сукоба који им је у основи.

Штрајкови од 2000. наомамо одређени су првенствено процесима првобитне акумулације капитала. То води формирању нове капиталистичке класе и осиромашењу радништва. Аутор даје краћу анализу текућег процеса приватизације и реструктурисања јавног сектора и дерегулације економије и показује како ти процеси утичу на појаву штрајкова и каква је њихова улога у њима. Услед тога долази до многих штрајкова у свим деловима друштва, уз добру организацију и подршку више синдиката. За власт они су искључиво фактор који омета успешну транзицију. Што се тиче разлога и учинака штрајкови су слични с онима на почетку 19. века.

Кључне речи: *штрајк, синдикат, транзиција, класни сукоб, приватизација, људска права.*

Штрајк представља најрадикалније средство синдикалне борбе за очување или стицање елементарних права из рада. То је класни сукоб у класно подељеном друштву и једно од основних права које је гарантовано *Декларацијом о људским правима*. У стварности, свака власт испољава подозривост према штрајку и његовим учесницима, од непризнавања до тумачења као непријатељског акта. Из историје радничког покрета знамо да су многи штрајкови организовани да би се озаконило право на штрајк, односно на струковно и синдикално удруживање.

У реалсоцијалистичком друштву штрајк није признаван, означавао је као нелегитиман. Након пропасти тих друштава штрајк је легализован. У Југославији то је учињено 1991, а у Србији је још на снази закон из 1996. године.

* Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта бр. 1800 који се реализује уз финансијску подршку МНТР Србије

Након промене власти у Србији 5. октобра 2000. године, нова власт је задржала исти однос према штрајку. То је разумљиво, јер јој штрајкови представљају сметњу да оконча приватизацију, спроведе реформе и успешно заврши транзицију (циљеви су означени као стварање тржишне привреде и демократског друштва). Док теку процеси тзв. првобитне акумулације капитала и стварања нове класе власника (капиталиста) владајућа политичка елита је заинтересована да штрајкова има што мање и да на њихово »решавање« потроши што мање новца и времена. У том јој, више посредно него директно, подршку дају представници међународних финансијских организација (ММФ и Светска банка, на пример). Они су давање финансијске подршке новој власти условљавали доношењем »реформских закона« из области радног законодавства. Њихова примена директно утиче на положај запослених и на однос снага рада и капитала у корист овог последњег. Томе воде закони о раду и о приватизацији.

Овде се заступа теза да стара/нова власт, односно владајућа политичка и економска елита у Србији није битније променила однос према штрајку у односу на владајућу елиту коју је сменила с власти. Основни разлози су у класној суштини штрајка и класном интересу капиталиста у настајању да што пре, са што мање сметњи од стране запослених радника у јавном и приватном сектору, заузме, сачува и увећа најважније изворе друштвене моћи. Као и претходна власт и нова је штрајк и друге видове протеста радника, а посебно политичке и масовне демонстрације незадовољства, најпре игнорисала, политички дисквалификовала и »гасила« у мери у којој су били важни за одржање система. Насупрот њеним интересима нашли су се стари и нови штрајкачи, стари и нови поводи и бројни синдикати. Осврт на најважније карактеристике штрајкова у протеклом петогодишту даје основа за оцену колико су власт и штрајкови »нови«. Социолошка анализа се односи на особености штрајкова, поводе, узроке, захтеве, ток штрајкова, главне »преговараче« и ефекте штрајкова. Том циљу служе различити извори података: расположива теоријска и емпиријска истраживања штрајкова, документације синдикалне и друге штампе, и искуства.

Србија је земља у којој је свака фаза у развоју штрајкачке борбе почињала и завршавала се великим политичким штрајком и демонстрацијама више стотина хиљада људи. Још пре распада Југославије штрајк металаца у Београду пред Савезном Скупштином означио је крај предходног система власти и почетак »транзиције« у Србији. Национално је однело превагу над класним, што се види и у политичкој природи захтева (»Ухватите Власија«). Слободан Милошевић је тада дефинитивно склопио »савез« с радништвом Србије. Током следеће деценије ово је одредило и карактер штрајкова.

Друга фаза наступила је почетком 1990-тих година. Слободану Милошевићу је успело да искористи националне сукобе на Косову, економске санкције а потом и НАТО бомбардовање да наметне своје интересе већини радништва и осталог становништва. Притом је користио разноврсна средства: »рат-

ну» и »сиву« економију, приватизацију, контролу најважнијих апарата моћи (војску, полицију, банкарски систем, медије, парламент и сл).¹ Штрајкаче је олако, а не само њих, називао »непријатељима« и у обрачуну с њима није презао ни од примене физичке силе. Када су штрајкачи били важни за одржање на власти брзо је налазио паре и испуњавао њихове захтеве. Према онима који су протествовали у време његове највеће моћи односио се с ниподаштавањем и остављао их да се данима исцрпљују на улицама и трговима. У другој половини 1990-тих штрајкови су били чешћи, масовнији и добијали нове, политичке димензије.

Трећа фаза у развоју штрајкачке борбе у Србији, условно речено, започела је током 2000. године. Највећи сукоби учесника штрајкова и масовних уличних демонстрација довели су до смене власти. Слободан Милошевић је на превременим изборима, крајем септембра те године, доживео пораз од уједињене опозиције. Његово одбијање да то и призна довело је до окупљања скоро 700 хиљада људи пред Савезном скупштином. Према оцени Срећка Михаиловића, тог 5. октобра међу демонстрантима био је значајан број радника. Приучени и радници без квалификација, уз већину сељаштва, остали су му, условно речено »верни«. За његов одлазак с власти били су у знатно већој мери КВ и ВКВ радници, службеници, стручњаци и део интелектуалне елите. Тако је затворен круг у коме су штрајкови били потиснути, спречавани и окончавани зарад виших »националних« интереса.

Нова политичка елита је доласком на власт свој мандат протумачила као »договор с народом«, да може да обави промене, дефинисане као реформе и окончање процеса транзиције. Она је себе видела као главног историјског субјекта који сигурно води Србију у развијену тржишну економију и грађанско друштво. Као и политичка елита, чије је место је заузела у структури друштвене моћи упорно је игнорисала сваку примедбу у вези питања да ли предузете промене заиста воде зацртаном циљу.

Убрзо затим наступило је време трвења унутар политичке коалиције (18 странака најразличитијих програма) и губљење »демократског« потенцијала ДОС-а. Једни су, предвођени Демократском странком, били за брзу реформу, брзу приватизацију и интеграцију у Европи. Други су, с Демократском странком Србије, сматрали да се циљеви транзиције могу постићи постепено, умеренијим реформама, изградњом институција, споријом приватизацијом и праведнијом расподелом социјалних трошкова. И једни и други наследили су »разорену« економију, друштво и институције и »паралелан« систем вредности и понашања. Један од начина да се то промени виђен је, поред осталог, у »реформским« законима и институцијама. За анализу штрајкова најбитнији су они који су регулисали радне односе и процесе приватизације. Њихова основна црта била је у томе да заштите интересе класе власника у настајању,

¹ Слободан Антонић, "Место и улога Парламента у Србији, 1990-1991, *Гледишта*, бр. 1-6/1994, стр.26.

домаћег и страног капитала а на штету већине радника и запослених у јавном сектору. Касније ћемо видети како су на њихово доношење и примену реаговали радници.

Одмах по доласку на власт ДОС је обезбедио »социјални пакт« с три најважнија синдиката. Савез самостални синдиката Србије је за одустајање од штрајка захтевао од Владе сигурност посла, пораст плата и »праведнију« приватизацију, као и то да се за доношење закона који регулише радне односе обавезно обезбеди сагласност репрезентативних синдиката. Други већи синдикат, УГСС »Независност«, још пре октобарских промена 2000. потписао је договор о сарадњи с највећим партијама ДОС-а. Он се приклањао реформама и приватизацији. Трећи је био АСНС, директни учесник власти. Његов председник Драган Миловановић постао је Министар за рад и запошљавање, а на листи ДОС-а нашло се још чланова тог синдиката. Од претходна два често му је оспоравана репрезентативност. У пракси је, по правилу, одобравао потезе Владе.

Од 2003. године и распада ДОС-а на власт је дошла »нова« коалиција, чију окосницу чини ДСС. У њу су, поред осталих, ушле и партије које су раније биле у ДОС-у, као што су Г 17 и СДП. Из ове последње изабран је и министар за рад, социјалну политику и породицу. Како је власт подељена по министрствима то на основу радног законодавства можемо видети како га је (под пресудним утицајем »међународне заједнице«) обликовала социјалдемократска партија. Усвајање тога закона 2001. године изазвало је штрајкове и демонстрације широм Србије.

Политичка елита у Србији након 2000. године имала је значајно повољније међународно окружење. Уз његову помоћ она је и дошла на власт, а део предизборног договора да ће се Југославији олакшати повратак у међународне политичке и финансијске институције.² Друга врста обећане помоћи стизала је у виду донација и кредита за које су представници власти тврдили да су »повољни« (с каматом од 3,5 до 5%.³). Пристигло плаћање дугова је одлагано а из међународних институција стизала су средства за »социјалне« трошкове транзиције. Сасвим друго питање колико се очекивало, обећавало или је било потребно да се опорави економија и друштво. Све то било је условљено доношењем закона, испоручивањем људи које је тражио Хашки трибунал и остајањем на принципима неолибералне стратегије развоја (»шок терапија«, либерализација, дерегулација, приватизација, што више тржишта...). За већину запосленог становништва ово је донело спорији раст стандарда од очекиваног, губитак посла и социјалне сигурности, раст незапослености

² Зопја Јованов, "Транзиција у Србији_реформе и реформатори", *Република*, бр. 279, од 11-28. фебруара, 2002, стр.23.

³ Од октобра 2000. до октобра 20003 у земљу је стигло 1,9 милијарди амричких долара, од чега је 1,34 бла беспвратна помоћ. Ивор: Милутин, "Од чега живи овај народ", *Република*, бр. 353-374, *Република*, бр. 334_335/, 1-31. јануар 2004, стр. 9.

и сиромаштва. То је значајно утицало на начине и облике испољавања њиховог незадовољства.

У посматраном периоду владајуће политичке елите су дефинитивно одбациле сваку помисао на било какав вид партиципације запослених. То је чињено у име одбацивања »самоуправљања«, усвајања реформских закона (о раду, о пензионом осигурању, мирном решавању сукоба насталим у раду, о приватизацији итд.). Често је истицано да су у питању закони слични најразвијенијим земљама Западне Европе. При томе се намерно »заборављало« да у њима постоје разноврсни облици индустријске партиципације. У Немачкој, на пример, ниједна важнија одлука не може се донети у савету компаније без сагласности синдиката. У Француској је највише заступљена тзв. финансијска партиципација радника. То су најмногољудније и најутицајније земље Европе. Запослени нису у том законодавству и пракси видели опасност од »самоуправљања«, »радничког« акционарства или превелике улоге синдиката. Напротив, за њих су то биле сзначајне тековине дуготрајне борбе између рада и капитала, које наша елита није схватала као »цивизацијске«. Она не види партиципацију као право проистекло из рада, већ заменом тезе у томе види друштвену својину и самоуправљање. Отуда и априоран став о предности приватног власништва над другим облицима својине (друштвене, јавне, мешовите)⁴. Укратко, приватизација се види и као средство и као циљ, с тим што се »заборавља« да се процес обавља на основу закона и уредби сасвим супротним од важећег Устава. Тип приватизације једна је од најбитнијих специфичности овог процеса у односу на друге земље у транзицији.

Осврт на најчешће и најбројније учеснике штрајкова у Србији после 2000. године наводи на закључак да се поред старих јављају и нови штрајкачи. Деценију пре тога било је 2000. штрајкова у којима је учествовало милион људи. Према истраживањима Дарка Маринковића деценију владавине Слободана Милошевића обележило је релативно мањи број штрајкова⁵ После 5. октобра 2000. године уследила је осека у броју штрајкова. Један од разлога била је спремност да се новој власти да довољно времена да повуче најважније потезе, а други је у приливу страних средстава. У том периоду у Србију

⁴ Поменимо само случај ЕПРОН, за који се каже да је битно утицао на схватање капитализма. Наиме, ова приватна компанија је направила дугове тако да је милионе људи оставила без акција и улагања у пензионе фондове. У помоћ је притекла држава, која средствима пореских обвезника санира губитке приватне компаније. Други пример се односи на значај јавног сектора у развијеним земљама. У њима је држава највећи послодавац. Велики системи су сачувани и у томе се не види »монопол«. Не послује све по тржишним принципима. Трећи се односи на приватизацију и нову друштвену структуру. Према подацима за Словенију, најуспешније фирме су оне у којима су радници купили предузеће. У Пољској је, а то је њена специфичност, према оцени социолога, Липкорског 40% нових капиталиста су радници!

⁵ Д. Маринковић, *Штрајкови у Србији 1991-1996*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 9.

је приспело 1,9 милијарди долара (од чега 1,34 као поклон).⁶ Привреда се полако опорављала, иако је, због ниске стартне основе и мали раст изгледао статистички значајан. Инфлација је мерама економске и монетарне политике сведена на једноцифрену, успостављена је и стабилност домаће валуте. Републички буџет се све више пуно из средстава од приватизације, а раст личних доходака пратиле су и раст цена комуналних услуга и струје. Повећање цена правдало се тржишним законитостима, договором с ММФ и страним повериоцима (цена струје је за 5 година унапред одређена) и поређењем истих с европским. Зараде су се опорављале у односу на 2000. годину, али знатно спорије од очекивања запослених. Њихова куповна моћ је била недовољна за покриће »потрошачке корпе«, чији је садржај статистичка довитљивост прилагођавала потребама тренутка. Упоредо с тим забележен је и пад запослености. Један од разлога био је у укидању законских решења о »принудним« одморима, затварању (стечај и продаја) фирми, приватизација и затварањем под ударом свеопште линберализације увоза. Поред наслеђене армије незапослених на берзама за запошљавање нашло се још 80 хиљада лица. Ту су радници који су добили отказ, остали без посла и они који су добили »отпремнину«. То је категорија која је додатно фрагментирала како оне који су остали без посла тако и пензионере.

Међу штрајкачима су се нашли »стари« и »нови« штрајкачи. Од »старих«, поново су штрајковали текстилци, металци »радничког« Крагујевца, рудари РТБ Бор, запослени у фабрици оружја »Крушик« у Ваљеву, приватни таксисти и аутопревозници, произвођачи хране и малинари. Судбина некадашњих главних штрајкача (текстилци, грађевинари, металци) већ је била решена. Они су сигурно пропадали, прелазили у сиву економију и били непријављена радна снага у приватном сектору. Дobar део вратио се пољопривреди. Они нису могли зналајније да ремете социјални мир. Поред њих недовољни су били запослени у образовању, ђаци и студенти

Неки су штрајковали више пута, као на пример радници »Заставе« из Крагујевца, запослени у образовању и здравству, сељаци, рудари »Колубаре«. Они су то чинили и пре 2000. године, али су се сада промениле њихове шансе да остваре истакнуте захтеве.

Условно се може рећи да су »нови« чести и масовни штрајкови били у јавним предузећима. Нова власт је добила задатак, у име реформи, да их реструктурира и приватизује. Први на удару нашли су се запослени у ЕПС-у а потом и НИС-у. Они су се намерама Владе више пута супроставили претњом и стварним штрајком запослених. У железници су штрајковали Ужичани више пута, у ЈАТ-у авиомеханичари. У оба случаја држава је намеравала да заведе ред, реструктурира и приватизује фирме. Ови велики системи били су значајни за власт као потенцијални извор прихода од продаје. Први пут како

⁶ Милутин, Митровић, "Од чега живи овај народ?", *Република*, бр. 334-335. 1-31. јануар 2004, стр. 10.

социолози прате штрајкове у Југославији штрајковали су запослени у банкама. Главни повод и разлог била је одлука гувернера НБС да затвори четири највеће домаће банке. »Нови« су и штрајкачи запослени у мултинационалној компанији и радници-акционари. Штрајковали су и радници и сељаци који су штитили интересе приватног власника (винара у Ердевику), запослени у металском комплексу чија фирма је била већ приватизована. С обзиром на образовање и занимање штрајкача, и без веће статистичке анализе, може се рећи да су штрајкачи бољег образовања и боље плаћени, запослени у делатностима важним за државу (ЕПС, Телеком, ЖТП, ЈАТ)

Најважнији захтеви штрајкача, начин деловања место и упорност у - штрајковима били су врло различити. Они су једним делом последица »договања« државе и послодаваца из периода пре 2000. године. Други су настајали у току реформи и приватизације. Било је и оних који су сасвим нови (у јавним службама на пример). Најчешћи захтеви односили су се на. 1) исплату зарада (касне, раније неисплаћене или су тражили веће), 2) исплата средстава за топли оброк и регрес за годишњи одмор, 3) обезбеђење посла и упошљавање фабричких капацитета, 3) тражење средстава од државе да се покрене производња (или надокнаде штете од суше), 4) смена руководства фирме, 5) обустављање започетог бодовања радног места, стечајног поступка или приватизације, 6) престанак отпуштања радника, 7) захтеви за социјалним програмом за поједине комплексе (и на нивоу државе је тражио ВССС), 8) »повезивање« стажа, 9) смањење школарина, 10) измене закона о приватизацији у корист нових категорија акционара, 11) преиспитивање већ окончане приватизације, 12) смена Владе и други.

Из наведеног се види да су захтеви штрајкача били класично синдикални (зарада, услови рада, сигурност посла, заштита на раду). Упадљива је чињеница да су штрајкачи то тражили само за себе, што је израз фрагментације радне снаге у Србији. Постојали су и захтеви који су подразумевали сигурност посла. То се уопште није помињало у време нетржишне економије. Као и раније, радници су за своје проблеме обраћали држави, без обзира да ли су радили у фирмама под стечајем и већ приватизованим. Од ње су очекивали да прекине и преиспита процес приватизације и контролише како нови власник испуњава купопродајни уговор. Поред синдикалних штрајкачи су имали и чисто политичке захтеве: смена министра за рад, оставка Владе, укидање већ завршене приватизације и сл.

Обраћање држави, односно Влади Србије, као главном фактору који може да реши настали проблем штрајкача засновано је на више чињеница. Најпре, у претходном периоду друштвеног развоја радници су навикли на такву њену улогу. Током 1990-тих држава је своју активност у привреди и друштву још више ојачала. Најважније велике системе је претворила у јавна, односно државна. Процесе приватизације је тако контролисала да је највећу корист имала номенклатура, чији средњи ешалони (директори) прелазе у нову економску елиту. Због рата и санкција обогатила је своје начина управља-

ња и пословања. Подсетимо се да је 1994. године, уз гласове опозиционе Демократске странке, донет закон о ревалоризацији друштвене имовине. На тај начин поништени су дотадашњи резултати приватизације. Мање од 3% било је приватно. Према другим проценама почетком 2004. у Србији је било приватизовано шездесет посто капитала.⁷

Нова политичка елита је наследила велике и јавне системе, који су стварно били у власништву државе. У њима је она успостављала контроли испрва формирањем »кризних штабова« а потом постављањем пословодства. Отуда су запослени с правом траже од државе очекивали да повољно реши њихове проблеме. У осталим фирмама, које су приватизоване по ранијем закону, или су биле под стечајем, радници су знали да је држава моћна да губитке социјализује, прекине стечај, исплати зараде и покрене производњу. Она је то и чинила, тамо где је имала интереса и на то била приморана.

Поред државе штрајкачи су се обраћали локалним властима. То је чинио више с намером да локални функционери искористе своје везе и утицај на лидере чланица ДОС-а а касније коалиције окупљене око ДСС-а. Рудари »Колубаре« су на пример писали председнику Коштуници, штрајкачи наменске производње и њему и министру војске, а сељаци из Мачве су успели да издејствују (блокадом саобраћаја) да се премијер лично појави међу њима. Јавно су се у средствима информисања огласили заступници приватног власника US-Steel из Смедерева.

С обзиром на ниво на ком се штрајковало у Србији од 2000- 2005. године може се рећи да је већина штрајкова била у оквиру предузећа односно установе. Штрајковало се и на нивоу одређеног погона. Било је штрајкова упозорења, »Замрзнутих на више дана и месеци, али и генералних штрајкова на нивоу грана, делатности и републике. Често су штрајкачи напуштали фабрички круг и одлазили да демонстрирају пред локалном и републичком управом. Сељаци су блокирали главне саобраћајнице, незадовољни лекари, студенти, запослени у електродистрибуцији, рудари су више пута пред зградом Владе и Скупштине демонстрирали у време њеног заседања. У Београд су долазили штрајкачи из других места не само када су биле организоване демонстрације од стране највећих синдиката већ и онда када су у томе видели крајње средство постизања својих циљева. Многи су запоседали локалне управе власти, као што је то био случај у Крагујевцу и Новом Саду⁸. У првом случају је реч о радницима који су производили оружје, а у другом запослени у »Елану« протествовали су због спорне приватизације.

Запослени у образовању су обично на крају и на почетку школске године претили или штрајковали, а то исто средство користили су и на почетку

⁷ Зоја Јованов, "Транзиција у Србији-реформе и реформатори", *Република*, бр. 279, 16-28. фебруар, 2002, стр. 28.

⁸ С. Живковић, "Радници Елана запосели Војвођанску владу: протест због спорости", *Политика*, 6. октобар 2003, стр. А5.

другог полугодишта. Због синдикалне разједињености тешко су могли да организују генерални штрајк. Синдикални лидери су се међусобно свађали ко је репрезентативан фактор за преговоре. Влада је то користила у коначном договору о расту зарада и променама у запослености.

Доктори, фармацеути и медицински радници су се након 2000. године удружили у више синдиката. У том погледу следили су искуства колега из развијених земаља. Лекари и фармацеути тражили су веће основице за плату али и веће распоне између запослених. Медицинске сестре су имале сасвим другачије интересе. Док су синдикати једних преговарали с министром здравља, други су или радили или продужавали штрајк и након званично усвојеног споразума између Владе и супарничких синдиката.⁹

Већинску медијску пажњу изазвали су догађања око ЈАТ-а и штрајк његових авиомеханичара. Захтевали су веће плате и мање распоне између најмање и највише плаћених радника. Приморали су власт да смањи број летова а чак из иностранства доведе њихове колеге. Други моменат који је јавност заинтересовала биле су високе плате пилота, и оптужбе о миту и корупцији, на рачун министарке Марије Рашете у вези реконструкције аеродрома »Сурчин«. Трећи и за државу важан потез било је отпочињање процеса реструктурирања (што га изводи Влада) и вероватне продаје појединих делова ЈАТ-а.

За штрајкаче после 2000. године карактеристично да су штрајкови прелазили у масовне демонстрације током лета. За пољопривреднике је то било време када су тражили вишу откупну цену пшенице, или накнаде за штете од суше, Владу и ресорне министре највише је изненадило блокирање најважнијих саобраћајница у Србији. Учинили су то радници Шапцу, Новом Саду, Пироту и Лесковцу То је навело министра правде да, у јулу 2004, упозори да блокада путева није легална ни по закону о штрајку ни по закону о демонстрацијама.¹⁰ Поред тога указивало се од стране власти на штету која тим настаје (наводно се ради о суми од милион евра по дану блокаде). Други су употребили реч »балванизација Србије«. Овом квалификацијом се овај вид протеста доводио у негативан контекст, што је само показивало страх Владе да оне не потрају и у време одржавања Олимпијаде у Грчкој.

На мети масовних демонстрација нашла се и сама републичка скупштина у лето и јесен 2003. Некада једини и државни синдикат, СССС организовао је генерални штрајк у више градова. Миленко Смиљанић је тврдио да штрајк није политички, мада по захтевима управо био то (обуставити приватизацију, обезбедити раст плата, сигурност запослења и оставку Владе). Главни повод било је доношење закона о раду. У демонстрацијама је учествовало две хиљаде људи.¹¹ У њима се стари синдикат представљао у новом светлу.

⁹ »Доктори не одустају«, *Политика*, 7. октобар 2003, стр. А 9.

¹⁰ »Блокада путева није штрајк«, *Политика*, 27. јул 2004.

¹¹ Према подацима ВССС било је повређено десет радника и један новинар. Види, »Сукоб с полицијом«, »Полиција ради по закону« (Д. Михаиловић), *Политика*, 31. октобар 2003, стр. А 5.

Власт је посегла за старим средствима борбе против штрајкача. Применила је и физичку силу.¹² Без обзира колико да је била испровоцирана показала је да је иста као и власт у Србији пре 2000. године. (У суседној Црној Гори 23. децембра 2003. полиција је силом доводила у ред штрајкаче »Радоја Дакића«. Они су 1988. године рушили Владу Црне Горе и на власт довели Мила Ђукановића).¹³ Исто се поступило и у неким другим случајевима.

Ново у физичком обрачунавању са штрајкачима у Србији после 2000. године јесте да поред државне полиције учествују и »приватне«. Ово се показало код штрајкова у фабрикама које су већ биле приватизоване (винарија у Ердевику, Југоремедија из Зрењанина, ИКЕЛ из Београда на пример).¹⁴

У приватном сектору штрајковали су и пре 2000. године аутопревозници и таксисти. По правилу су од нове власти тражили ослобађање од пореских дажбина и повећање цена услуга. Аутопревозници су крајем 2004. године два дана камионима блокирали рафинерије, тражећи да се продајне марже повећају за 10%. У овај протест умешао се и МУП стајући на страну рафинерија.¹⁵

По организованости штрајкови у Србији од 2000. до 2005. године се значајно разликовали од оних с краја прошлог века. Највећи број је имало руководство, штрајкачки одбор, кога је подржавао један или више синдиката. Сагласно закону о штрајку, по правилу су били раније најављени. Мали је број »дивљих« штрајкова. По старом добром правилу политичка елита и руководство предузећа и локалне заједнице штрајкаче су често оптуживали да штрајк није у складу са законом. Изласком из фабричког круга штрајкачи су представљали потенцијалну опасност да ће настати масовне демонстрације. То ни једној власти не одговара. Управо се може рећи да је за успех штрајка важе и јавно мњење. Стари и нови штрајкачи у Србији после 2000. године ово су добро разумели. А нова власт је о њиховом протесту нерадо и шкрто извештавала преко »дозирано контролисаних« средстава масовног комуникарања.

¹² Исти извор: министар правде Владав Батић се потрудио да нађе одредбе закона о раду Скупштине. Према њима у време када скупштина заседа забрањују се демонстрације у њеној близини. Из тог разлога демонстрације је оквалификовао незаконитим. Није хтео да се сећа где, када и како су он и његови пријатељи демонстрирали пре октобра 2000. године.

¹³ Д. Бећировић, »Јачи од радника«, *Политика*, 23. децембар 2003, стр. А9

¹⁴ Д. Боаров је написао да је :«...овај ердевички случај ваљда први у свим земљама у транзицији у коме су запослени једног предузећа бранили процес приватизације» (*Време*, бр. 689, 21. август 2003, »Обрачун у винском подруму«, стр. 25). Према евиденцији УГСС »Независност« штрајк у »ИКЕЛ-У« трајао је најдуже, чак 140 дана. Штрајкачи су у већ продатом предузећу хтели да пониште приватизацију, у корист једног моћног финансијера странке на власти.

¹⁵ Р. Б., »Блокада рафинерија прети парализом«. *Политика*, 25-26. децембар, 3004, стр. 7.

Политичка елита у Србији након 2000, донела је закон о приватизацији по којем се тражи »стратешки партнер« који купује 70% капитала (иако га најважнијим власником чини поседовање и 51% вредности предузећа). Посебно је нагласила значај малих и средњих предузећа, а у исто време продаје највредније фабрике и реструктурира велике јавне системе. Притом »заборавља« да земље домаћини мултинационалних компанија имају користи од профита који убирају, купујући јефтино предузећа и плаћајући мале најамнине радницима. Ниједна од развијених капиталистичких земаља није се одрекла јавне својине над великим системима. (У САД-у, на пример, више од 80% радне снаге је запослено у домаћим фирмама.) Укратко, иза приче о потреби развоја малих и средњих предузећа у Србији тече паралелан процес продаје највреднијих и највећих привредних фирми и великих система. Дуго очекивани страни »стратешки партнер« свој долазак условљава доношењем рестриктивног и за њега повољног законодавства. Он добро зна баш као и домаћи капиталиста, да има далеко већу моћ над радницима када су синдикати слаби, бројни и међусобно супростављени.

Подсетимо на чињеницу да важеће радно законодавство и сви важнији системски закони маргинализују улогу синдиката у доношењу најважнијих одлука у предузећу. Он је сведен на посматрача чије се мишљење може али и не мора да чује.¹⁶ Он није битан нити за добијање посла, задржавање радног места, одређивање висине најамнине, наплату неисплаћених зарада, одлучивања о радном времену, начину и исходу приватизације предузећа. Његово мишљење је маргинално за власника предузећа. Уколико је купац мултинационална компанија синдикат уопште није потребан. Најважније одлуке доноси купац, који се не обазире на локално законодавство. У земљи њеног порекла, услед глобализације, сељења капитала, још од почетка деведесетих, на делу су процеси десиндикализације, кресања социјалних давања »државе благостања«, прелазак на »флексибилно радно време и нове видове експлоатације запослених¹⁷ Интересе крупног капитала штити држава (у име »националних« интереса чини то и ратом). Они су најчешће супротни интересима запослених, што се често показало тачним и у другим земљама у транзицији, У питању је, по правилу, куповина тржишта, непоштовање купопродајног уговора, смањење броја запослених, затварање погона и премештање у друге земље.

За све постсоцијалистичке земље карактеристично је масовно сиромаштво запосленог и осталог становништва. У Србији је према налазима резултата социолошких истраживања на делу раслојавање на малобројну и богату елиту и на далекој дистанци од ње сиромашну масу грађана.¹⁸ Самом дну

¹⁶ То најбоље потврђује искуство са Социјално-економским саветом.

¹⁷ Б. Марковић, 1989, *Радничка класа, капитализам и синдикати*, Радничка штампа, Београд.

¹⁸ Д. Мркшић је дошао до резултата да је у Србији 2000. године 40% становништва било е сиромашно, исто толико на ивици сиромаштва, 15% су заузимали средње положаје

друштвене хијерархије припадају приучени и неквалификовани радници индустрија у замирању (текстилна, металска и рударство). Ова релативна и апсолутна беда доприноси њиховој свакодневој бирби за пореживљавање. А то је управо праг преко кога се не може ићи у штрајкове. Ово посредно утиче и на висину тражене зараде код послодавца против кога се штрајкује и на ефикасност штрајкова. Њихови захтеви су у том смислу реалистични и нереалистични. Пример овога другог било је тражење радника да им држава или фирма у стечају (робна кућа »Крагујевчанка«), у приватизацији ретроактивно исплати 40 зарада, а првог захтев запослених у Електродистрибуције Београд да раст зарада буде 15%, чиме би се изједначили с осталим запосленим у јавним предузећима. Запослени у школама и здравству данима су и неколико пута штрајковали за повећање зарада од неколико процената.

Највећи камен спотицања синдиката у Србији представља подела имовине. Некада једини синдикат је изменом имена (пре је био Савез социјалистичких синдиката Србије а последњих 15 година Савез самосталних синдиката Србије) прогласио се за законитог наследника раније стечене имовине. Она је званично непроцењена, а састоји се у огромном пословном простору у градским центрима широм републике. Остали синдикати и даље су маргинализовани и не успевају да се изборе на њену поделу (Било је предлога да то учини сам премијер Зоран Живковић).

Поред тога велике су и идеолошке разлике између ВССС и синдиката који су учествовали у доласку ДОС-а на власт. До њиховог примирја дошло се у неколико штрајкова и демонстрација, иначе их карактерише разједињеност. И »нови« синдикати су међу собом различити, како по бројности чланства тако и по блискости с политичким партијама. У штрајковима запослених у образовању и здравству ова разједињеност се показала веома јасно. Једни су штрајковали а други нису. Зато је било могуће да док једни с Владом преговарају, други постављају другачије услове или критикују већ договорено. На тај начин помагали су власти, а не себу и колегама.

Велики број синдиката у неким предузећима представљало је озбиљну препреку за изражавање и уобличавање основних интереса запослених, одређивање времена, начина организовања штрајка и селекцију битних од споредних захтева. Искуство је потврдило да где год је било неколико синдиката власт је лакше излазила на крај са штрајкачима. Поред тога преговарачка моћ штрајача и синдиката који их заступа, зависи у значајној мери од стопе незапослености. Она је у Србији између 30-40% укупне радне снаге. Према изјави министра за рад Слободана Лаловића у јавним предузећима вишак је 40% запослених.¹⁹ Они ће након реструктурирања увећати милионску армију незапослених у Србији.

а 5% су били богати. Нову елиту чини сто хиљада имућних породица међу којима је 0,5% изразито богато.

¹⁹ Министар Слободан Лаловић податке јавно изнео на државној телевизији.

Повод за масовно окупљање радника на градским улицама било је доношење два закона. Већ је поменут Закон о раду (усвојен крајем 2001. године), када су заједно СССС и »Независност« предводили демонстранте. У једном тренутку контрола над понашањем окупљених демонстраната је измакла контроли главних организатора (викало се «Доле Влада!») на шта се овај други синдикат повукао.

У најкраћем се може рећи да је суштина Закона о раду: 1) већа флексибилност у заснивању радног односа, утврђивању услова рада, дужине радног времена, лакше отпуштање радника и мања социјална сигурност запослених. Предност се даје интересима власника и будућег купца, а најамна радна снага препуштена је деловњу тржишта рада, вољи послодавца. Синдикат је маргинализован а судска власт ни на једном нивоу се не бави споровима из радних односа. Закон је промовисан као »реформски« и допуњен је одредбама које су ступиле на снагу почетком 2005. године.²⁰ Оне су битне за начин решавања спорова у раду.

Наслов ових измена неодољиво подсећа на прошла времена кад се реч штрајк није помињала: Закон о мирном решавању спорова у раду. Законодавац разликује две врсте спорова. Колективне (измена колективног уговора, права на синдикално организовање и на штрајк) и индивидуалне (отказ уговора о раду и неисплаћивање минималне зараде (члан 2). Успоставља се читав мрежа посредника између радника и послодавца. Чине је: 1) миритељ, арбитар, комисија за арбитражу, а све то под покровитељством државне Агенције. С обзиром да се главни арбитри и миритељи бирају на четири године, а владини су службеници (апелује се на њихов морал и поштење) произлази да је закон погодан за раст администрације и »непристрасних« арбитра. Уз претпоставку да је реч о изузетно моралним и професионалним лицима остаје утисак да се ради о посредницима који се плаћају од стране обе стране у спору. Предугачак је и период доношења саветодавних одлука, односно није обавезан за две стране у спору. Превелика је и улога државне агенције која игра улогу ранијих комисија за »морално-политички подобност«, а посебно њеног председника. Уместо одлука некадашњег »суда удруженог рада, који су по правилу доносили одлуке у корист радника, настају арбитраже за »флексибилни најамни рад«, које нови послодавци могу лако да ангажују и плате.

У решавању спора око добијања отказа и неисплаћивања минималних зарада поменуте Агенције имале би заиста доста посла. Према резултатима истраживања ИЗТИ у Србији на крају марта 2003. године 60% радника имало зараду мању од просека у републици. Сваки четврти уопште за свој посао није примио ни динар.²¹ Остаје да видимо да ли ће штрајкачи који су тражили

²⁰ Потпреседник Владе М. Лабус је на коментаре да су неки посланици за њега гласали телефоном из Грчке узвратио да је важно да је реформски без обзира како је донет.

²¹ Податке је у јавност изнео сарадник Института Томислав Милисављевић у *Политици*, 31. марта, 2003. стр. А5

од државе да им исплати вишегодишње зараде покушати и успети да уз помоћ нове агенције и арбитраже то остваре. Многи од њих изјављивали су и носили пароле »Више не верујемо ничијим обећањима!«.

Међу садашњим и бившим запосленим радницима било је (има) неколико десетина хиљада оних којима послодавци годинама нису уплаћивали пензионо и социјално осигурање. То је био један од најважнијих захтева штрајкача у Србији после 2000. године. Републичка Влада понудила им је два решења: 1) добровољно осигурање и 2) да сваку годину стажа плате из свог џепа. Продужила је радни стаж већ запослених, преносећи решења из законодавства Немачке и Швајцарске. У тим земљама сасвим другачија је старосна структура становништва, стопа незапослености и инфлације су једноцифрене а животни стандард вишеструко виши од нашег. Поменуте законске промене политичка елита је донела у име »реформи« и обећаних пара страних финансијских институција и будућих купаца предузећа.

У закону о приватизације друштвеног капитала који је Скупштина усвојила 2002. године најважније су следеће одредбе: о ороченој и брзој приватизацији, доминантном утицају државе и њене агенције на доношење одлуке о приватизацији, одређивања начина (тендерски и аукцијски), налажење »стратешког« купца и сама продаја. Утицај се продужава и након склапања купопродајног уговора и састоји се у формалној контроли новог власника. У пракси то је реткост, а ни у поменутом закону нема јасних санкција за непоштовање купопродајног уговора. Пошто највећи део новца иде у републички буџет, то је Влада заинтересована да не помиштава приватизацију и не враћа паре купцу. Оне јој највише служе за потрошњу, тј. за куповину »социјалног мира« (средства су намењена за исплату пензија, социјална давања, субвенције предузећима које сама изабере и за јавне службе). Значајан део новца (пет процената) остаје локалној заједници, чији челници имају интереса да продају што се још продати може. Симбиоза интереса старе и нове политичке и економске елите подстакнута је и тим законом.

Најважније замерке које се могу упутити на закон о приватизацији друштвеног капитала су следеће: 1) држава се понаша као прави власник друштвеног капитала која по својој вољи продаје коме, како и када хоће; 2) превелик је значај дат Агенцији за приватизацију, а посебно њеном директору. Досадашња искуства показала су да приватизацију често прати и корупција; 3) држава својом одлуком незаконито »опрашта« дугове предузећа, да би га потом продала; 4) постоје бројне могућности којима Трговински суд утиче на стечај предузећа, решавање спорова и саму приватизацију и 5) сукоб интереса самих чланова Владе, односно премоћ извршне над законодавном и судском власти (била је »транспарентна« када су се продавала а најбоља предузећа »Књаз Милош«, »Сартид«, »ДИН«, »НИС« и др). Уосталом, »сукоб интереса« припадника владајућих коалиција постоји већ самом чињеницом да су чланови Владе задржали и партијске функције, омогућили себи да имају два

и више радних места и посебно да су чланови управних одбора јавних предузећа.

Најкраће се може закључити да су се штрајкови у Србији од 2000. до 2005. године дешавали у нешто измењеним друштвеним, економским и политичким условима. Поред старих штрајкача (под стечајем, губиташи и без реалне перспективе) штрајковали су и »нови« запослени. Они су радили у приватизованим фирмама чији су власници у земљи и иностранству. У јавном сектору држава је однела велику победу над штрајкачима већ код првог покушаја реструктурирања великих система. Владајућа политичка елита све време је приватизацију користила за одржање социјалног мира и за старе и нове начине преласка партијских кадрова у класу капиталиста. Штрајкови су те процесе само делимично ометали. Постојање великог броја штрајкова у просвети и здравству не значи да су они значајније побољшали материјални положај њихових учесника. Те делатности нису кључне за остајање на власти.

Нови квалитет штрајкова представљала је њихова боља организованост уз повремену сарадњу више синдиката. Они су потврдили и значај медијског представљања у јавности солидарности других радника. На видело је изашла и употреба моћи од стране власти, од медијских манипулација до физичких премлаћивања штрајкача. По ефикасности, односно испуњавању захтева штрајкача, они су били неефикаснији у односу на штрајкове у социјалистичкој Југославији. За запослене у великим јавним предузећима штрајк више није био толико моћно средство заштите материјалних интереса као што је то био случај од 1990. до 2000. године. Овим великим системима предстоји припрема за продају и тражење »стратешког« купца. Ово ће се обавити нешто касније него што је планирана нова политичка елита.

Владајућа политичка елита у Србији после 2000. године била је заинтересована, као и свака ранија власт да до штрајкова не дође. Када су избијали игнорисала их је или »гасила« у мери у којој су штетили интересима домаћег и страног крупног капитала. Финансијских средства да испуни захтеве најбројнијих штрајкача нити је имала нити је хтела да на то троши. Определила се на стратегију коју је министра Слободан Лаловић најкраће дефинисао речима: »Попуштамо само тамо где морамо!«. У дубоко фрагментисаном друштву где су све веће социопрофесионалне групе фрагментаране, политички организоване у више од 270 партија, учлањене у близу 20 хиљада синдиката без јасне стратегије деловања, посао јој је био олакшан. Њени главни савезници опстанка на власти су ван земље, а у Србији је у настајању нова класа власника. То је један од разлога залагања власти за реформе, приватизацију, евроатланске интеграције и успешно окончање транзиције. У томе је штрајкови могу само успорити али не и трајно омести. Време ради за њу.

ЛИТЕРАТУРА:

- Антонић, С. 1996, "Место и улога Парламента у Србији, 1990-1991, *Гледишта*, бр. 1-6
- Антонић, С., 1995, "Демократија и политичка елита у Србији, *Српска политичка мисао*, бр. 4
- Бараћ, В., 2004, "Приватизација повезана са корупцијом", *Политика*, 16. јул
- Јованов, Н., 1989, *Сукоби*, Универзитетска ријеч, Никшић
- Јованов, З., 2002, "Транзиција у Србији реформе и реформатори", *Република*, бр. 279, од 11-28. фебруара
- Манић, А., 2003, "Нисмо ми Индијанци", *Новости*, 15. октобар
- Манић, А. 2003, "Где су наше плате" (генерални штрајк запослених у "US Steel-у", *Данас*, 16. октобар
- Михаиловић, С. и др. 1997, *Између оспоравања и прошлости, јавно мњење о легитимности треће Југославије*, Ф. Е. Стифунг и Институт друштвених наука, Београд
- Михаиловић, С. (ред.), 2001, *Синдикати Србије од сукоба ка сарадњи*, Ф. Е. Stieftung и Центар за либералне и демократске студије, Београд
- Митровић, М., 2004, "Од чега живи овај народ?", *Република*, бр. 353-374, 1-31. јануар.
- Маринковић, Д. (ред.), 1995, *Синдикат и друштво у транзицији*, Институт за политичке студије, Београд
- Маринковић, Д., 1998, *Штрајкови у Србији 1991-1996*, Институт за политичке студије, Београд.
- Живковић, С., 2003, "Радници Елана запосели Војвођанску владу: протест због спорости", *Политика*, 6. октобар.
- »Доктори не одустају«, 2003, *Политика*, 7. октобар.
- »Блокада путева није штрајк«, 2004, *Политика*, 27. јул.
- Михајловић, Д., 2003, «Сукоб с полицијом», »Полиција ради по закону« *Политика*, 31. октобар
- Боаров, Д., 2003, »Обрачун у винском подруму«, *Време*, бр. 689, 21. август
- Мркшић, Д. Мркшић, Д., 2000, «Рестратификација и промене материјалног стандарда, *Рачји ход. Србија у трансформацијским процесима*, (прир. Лазић, М.), Филип Вишњић, Београд.
- Попов, Н. 2004, "Хлеб раднички/акционарски", *Република*, бр. 342-343, 1-31. октобар

Nada Novaković
Institute of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

STRIKES IN SERBIA SINCE 2000 TO 2005

In this article author deals with main characteristics of strikes in Serbia within the period 2000–2005. Analysis starts with thesis that strike is open class conflict within class divided society. Therefore strike is radical form of trade union struggle for workers rights. Main questions in the analysis were: on social structure as a background of strikes, on organizations and trade unions included in it, on effects of strikes in Serbia in the given period. Main thesis of the article is that every power dislikes strikes and is ready to do everything to diminish them. Main reason lies in the class nature of social conflict that underlies

them. Main processes that underly strike phenomena in Serbia since 2000. are the processes of originally capital accumulation. These bring about the formation of new capitalist class and proletariat of all professions. Author gives a brief analysis of privatization process, as well as of restructuring of public sector and deregulation of economy trying to show the role of all of it in origins of strikes. Main conclusion is that there are large number of strikes in all parts of society, that are well organized, with support of one or more trade unions. For these in power they are factor of obstacle on the way of succesfull tranzition. As for the reasons and outcomes these strikes are akin to the strikes at the beginning of 19th Century.

Key words: strikes, trade unions, tranzition, class conflict, privatization, human rights.